

Anders dan soms wordt gedacht laat “Nederlandse Toespraken” zien dat Nederlanders ook buiten de kansel gepassioneerd in het openbaar hun mening kunnen verkondigen. Van de oproep tot revolutie van Pieter Jelles Troelstra uit 1918 tot de eerste toespraak van Femke Halsema als burgemeester van Amsterdam uit 2018, en van de protestrede van Rudolph Cleveringa uit 1940 tot de “At your service”-toespraak van Pim Fortuyn uit 2001: In elk tijdgezicht blijkt dat Nederlanders verbaal tot grote inspiratie en bewondering in staat zijn.

De oorspronkelijke website waarop het vPRO-project “De beste Nederlandse toespraken” werd gepubliceerd, is helaas niet meer actief.

De tv-serie *Speeches* is nog wel te bekijken op www.vpro.nl/programmas/speeches/

VOORWOORD

DOOR BOB DE RUITER, SPEECHSCHRIJVER

*De geschiedenis van de Lage Landen
in het gesproken woord*

WAAR DE DEMOCRATIE VOET AAN DE GROND KRIJGT, bloeit de retorica, de kunst van het overtuigen. Dat gebeurt voor het eerst in het oude Athene, waar Demosthenes zich manifesteert als een machtig spreker. Zijn redevoeringen worden later door de Romeinen aandachtig bestudeerd.

Het Romeinse rijk is geen voorbeeldige democratie, maar de leden van de senaat hebben stemrecht en het gesproken woord is een gevreesd wapen. Bovendien is er het Volkstribunaal dat door het ‘plebs’ gekozen wordt. De woordvoerders van dit orgaan dwepen met de volksmassa’s die zij vertegenwoordigen en worden dan ook wel ‘populares’ genoemd; voorlopers van de populistten.

Marcus Fabius Quintilianus verzorgt in Rome een van de best bezochte opleidingen voor redenaars. In zijn lessen en geschriften behandelt hij duizend-en-één aspecten van de redevoering. Bij alle aandacht die hij heeft voor compositie en verwoording, benadrukt hij wat de belangrijkste eigenschap is van de redenaar: diens deugdzaamheid. Dat zou ook het precies het criterium zijn dat tot op de dag van vandaag de doorslaggevende maatstaf is. Met een spreker die door de mand valt, is het gebeurd.

Andrew Burnet schrijft in zijn voorwoord bij *50 Speeches that made the modern world* dat de wereld zich zo snel ontwikkelt dat niemand het tempo (nog) bij kan houden. Toch is er één vaardigheid die blijft zoals die was in de Griekse en Romeinse Oudheid: de retorica. De moderne spreker gebruikt nog steeds hetzelfde gereedschap als de oude Romeinen.

Vooraf in de landen met directe vormen van democratie wordt het ambacht volop beoefend. Zoals in de vs, waar de kiezer zowel de naam van de president, de gouverneur als die van de burgemeester op het stembiljet kan aankruisen. Nog tientallen andere functies op federaal, regionaal en lokaal niveau zijn inzet van verkiezingen, zoals die van de openbaar aanklager, de president van de rechtbank en de toezichthouder op de energiebedrijven! Logisch dus dat in dat land *the art of public speaking* in hoog aanzien staat. Ogen die glinsteren van hoop, tranen van vreugde of verdriet, gebalde vuisten of een schaterlach; ja, dat alles vermag een geslaagde toespraak.

Nederland kent geen rechtstreeks gekozen minister-president, commissaris of burgemeester. Ook geen districtenstelsel; van de duizenden volksvertegenwoordigers die ons land rijk is, hebben slechts enkelen hun zetel op eigen kracht veroverd door genoeg voorkeurstemmen binnen te halen. Vandaar dat de retorica op een lager pitje staat dan elders.

Daar komt nog iets bij. Een toespraak is een manier om de wereld te veranderen. Hoe groter de veranderingen die je voorstaat, des te meer moet je de retorische registers opentrekken. Revolutionairen maken dan ook dankbaar gebruik van dit middel. Maar Nederland is een gematigd ('nuchter') land en niet erg veranderingsgezind, laat staan revolutionair. De enige revolutionaire toespraak komt op naam van Troelstra. En dat was 'een vergissing', zo geeft de spreker een paar dagen later al toe. Pas halverwege de jaren zestig worden er ook in Nederland vlammende redevoeringen gehouden.

Een indirecte democratie, behoudend karakter en geen revolutionaire traditie: de polder is geen rijke voedingsbodem voor de retorica. De reputatie van de toespraak is zelfs dubieus en een 'mooi verhaal'

vinden we al gauw verdacht. De spreker in ons land opent dan ook steevast met de geruststelling dat hij het kort zal houden. Zou een schrijver daarmee zijn boek beginnen? 'Extra dun dit keer, want dan kunt u gauw weer iets anders gaan doen.'

En dan nu toch een bundel van vijftig toespraken uit het Nederlandse taalgebied! En dus? Degelijk maar voorspelbaar? Vijftig tinten grijs? Nee, de hier verzamelde vijftig speeches geven met elkaar een verrassend veelkleurig en rijkgeschakeerd beeld van de geschiedenis van de lage landen. Van de rede van Bolkestein waarin hij de migratieproblematiek aankaartte via de *maiden speech* van de eerste vrouwelijke parlementariër tot die van de eerste vrouwelijke burgemeester van de hoofdstad: alle toespraken markeren bijzondere momenten in de vaderlandse geschiedenis.

Retorische hoogstandjes? Nee, niet allemaal, maar daarin schuilt ook hun charme en kracht. De inhoud knalt er des te harder uit: het zijn *speeches unplugged*. Het oordeel van Quintilianus? Dat valt vast mild uit. Hij zou erop wijzen dat zelfs Demosthenes wars was van pracht en praal en dat het doel voorop staat. Misschien haalt hij zelfs één zijn analogieën aan. 'De redenaar verhoudt zich tot de acteur als de soldaat tot de atleet.' Zo beschouwd zijn Nederlandse sprekers vooral soldaten. Het bereiken van het doel staat voorop.

Denise Parengkuan schetst bij elke toespraak de context. Wat speelt er op dat moment? Wat beweegt de spreker en wat hoopt hij te bereiken? De historica beschrijft alle momenten levendig, zowel met oog voor de grote lijnen als voor het detail. Duidelijk wordt dat op bijzondere ogenblikken ook de Nederlandse sprekers op zoek gaan naar woorden die beklijven.

Dat geldt zelfs voor de sprekers die laag scoren op de deugdzaamheidsindex. Neem bijvoorbeeld Seyss-Inquart die in zijn installatierede brutaal stelt dat 'nog geen drie weken geleden de Duitse Wehrmacht dit land *in haar bescherming* moest nemen.' Zelfs tijdens de capitulatieonderhandelingen is de Rijkscommissaris hardleers. Een Amerikaanse officier bijt hem toe: 'Jij wordt zeker doodgeschoten.' 'Dat laat me koud,'

is de reactie. De Amerikaan weer: 'Dat zal je zeker worden.' Seyss-Inquart is dan al een *dead man talking*. Heel anders dan zijn geestverwant, NSB-propagandist Max Blokzijl. Die is verbaal sterk en opgewekt tot het einde. In zijn laatste radiopraatje wist hij energiek het contrast uit tussen oorlog en vrede. 'Bevrijd en herrezen Nederland juicht dat het nu vrede is. In de eerste plaats is dat voorbarig, maar erger, het is geheel bezijden de waarheid.' Alsof er niets gebeurd is, sluit hij af met: 'De oorlog gaat verder, de vijand heet Moskou. Tot morgenavond zeven uur twintig, luisteraars.'

In de jaren na de oorlog belichaamt Willem Drees de wederopbouw. Denise heeft het betoog van toen nog minister Drees voor de oudedagsvoorziening integraal opgenomen. Hoewel zijn manier van spreken dat niet direct zou verraden, is het voor Drees een spannend en emotioneel debat. Het spookbeeld van de jaren dertig zit hem op de hielen. Na de stemming is hij opeens verdwenen. Een collega betrapt hem op het roken van een sigaret. *'Ik vind dat ik dit wel verdiend heb!'*, luidt het verweer.

Het is een vrouw die in de jaren '50 de hoge verwachtingen van het in retorisch opzicht verwende Amerikaanse publiek weet te overtreffen: koningin Juliana. Zij heeft haar eigen stempel op de tekst gedrukt – en doorgedrukt – en haar rede wordt vanuit Nederland met angst en beven gevolgd. Het is te pacifistisch, te zweverig, te poëtisch, klinkt het. De Amerikanen reageren echter enthousiast. Juliana wordt dertien keer onderbroken voor applaus en regelmatig klinkt 'hear', 'hear!'. Na afloop krijgt de koningin een staande ovatie. Na haar maakt geen enkele Nederlander dat nog mee.

In de jaren zestig wordt ook in Nederland het patroon zichtbaar dat zich in andere landen manifesteert: hoe radicaler de bepleite veranderingen, hoe sterker en beeldender het betoog. Was na 1945 al een stijgende lijn ingezet, die gaat nu steil omhoog. De behoefte om te overtuigen groeit.

'Als het stormt in Nederland, dan tocht het op het Binnenhof.' Dat is Marcus Bakker ten voeten uit. Zo begroet hij demonstranten graag.

In de Tweede Kamer ontpopt hij zich als debater met een scherpe tong. De Nederlandse luisteraar blijkt hiervoor gevoelig. Wie de debatten niet wil uitzitten maar het vuurwerk ook niet wil missen, zegt als hij de kamer uitloopt: 'Roep je me even als Marcus Bakker komt?' Hans van Mierlo en Pim Fortuyn zijn eveneens sprekers die de kijkers aan de buis doen kluisteren. Waar zullen zij nu weer mee komen?

In zijn Delftse rede ontpopt Van Mierlo zich als ware redenaar. Op 'het slaapverwekkende gebrul van de goed getrainde partijleeuw', hoeft de zaal niet te rekenen. 'Zo'n rede ga ik niet houden.' Van Mierlo sleept zijn gehoor mee in een redenering die uitmondt in de oproep het politieke bestel omver te gooien. Hij neemt zelfs het woord revolutie in de mond, maar hij doet dat op de hem kenmerkende, dubbelzinnige wijze. 'Wij moeten een revolutie maken voor die uitbreekt.'

Is de vorming van het Paarse kabinet de levenstaak van Van Mierlo, het is ook het doel waar Pim Fortuyn zijn verbale pijlen op richt. Deze politieke *dandy* lapt alle wetten van het Binnenhof aan zijn laars en stelt voortdurend 'onbespreekbare' zaken aan de orde, zoals de naar zijn mening achterlijke cultuur van de islam. Niemand heeft een antwoord op hem; het is uiteindelijk een kogel die hem het zwijgen oplegt.

Het einde van Paars en de moord op Fortuyn versnellen de versplintering van de Nederlandse politiek. De gemoederen raken verhit rond thema's als migratie, de Islam en de opvang van vluchtelingen. De spanningen in de internationale politiek stijgen door oorlogen in Afghanistan, Irak en Syrië en de annexatie van de Krim door Rusland.

In de Tweede Kamer wordt volop gedebatteerd, maar meeslepende redevoeringen zijn er zelden te horen. 's Lands vergaderzaal blijkt daar niet de plek voor. De fractievoorzitter die bij de Algemene Politieke beschouwingen voor de verandering eens een visioen wil verwoorden, moet er rekening mee houden dat al na twee minuten iemand bij de interruptiemicrofoon staat om hem door te zagen over een detail. Tegen de tijd dat hij zijn betoog mag vervolgen, zijn de vaart en het vuur er al uit.

Dat is in het buitenland wel anders. Hillary Benn, lid van Labour, houdt in het Lagerhuis een fel pleidooi voor het aanvallen van doelen van Islamitische Staat in Syrië. Hij wordt geen enkele keer geïnterrupteerd en oogst een staande ovatie. En in Nederland? Er zal een keer over gesproken zijn, maar behalve de griffier herinnert niemand zich dat.

Als emoties worden vertolkt, gebeurt dat meestal buiten de Tweede Kamer. Zo spreekt de Rotterdamse burgemeester na de aanslagen op Charlie Hebdo de ouders en hun sympathisanten streng toe. 'Als je het niet ziet zitten dat humoristen een krantje maken, ja... mag ik het zo zeggen: rot toch op!' Terwijl Aboutaleb probeert de gemoederen te sussen, verwoordt Geert Wilders de hartenkreet van zijn achterban met zijn 'minder, minder'-toespraak. Over de deugdzaamheid valt te twisten – dat zou ook gedaan worden – maar het verhaal steekt retorisch goed in elkaar.

Frans Timmermans spreekt in de VN-Veiligheidsraad aangedaan over het neerhalen van MH-17 en de slachtoffers. 'Hebben ze de hand van hun geliefde vastgeklampt, hebben ze hun kinderen dicht tegen zich aangedrukt, hebben ze elkaar voor de laatste keer in de ogen gekeken, elkaar zonder woorden vaarwel gezegd?' Volgens luchtvaartexperts hebben de inzittenden daar echter helemaal niet de tijd voor gekregen. De families van de nabestaanden zijn woedend. Waarom heeft Timmermans deze indringende beelden over hun geliefden verzonnen? Zo snel als zijn ster was gestegen, zo snel daalde die nu weer. De twijfels over zijn deugdzaamheid doen hem de das om.

Mark Rutte neemt van anchorman Twan Huys de uitdaging aan om een speech te geven op een Correspondents' Dinner zoals dat jaarlijks in Washington wordt georganiseerd en waarop de president de kans krijgt om nu eens de journalistiek op haar nummer te zetten. Rutte overleeft de krachtproef. En ja, er wordt gelachen, maar de zaal ligt zeker niet in een deuk. Herhaaldelijk forceren de aanwezigen een glimlach om meteen daarna hard te klappen, alsof zij willen benadrukken: 'ja, dit is een goede grap en die waardeer ik.'

In de commentaren klinkt de kritiek dat het jammer is dat de premier opnieuw weinig van zichzelf heeft laten zien. Toch heeft de rasdebater Rutte zich nu ook als spreker gemanifesteerd en daarmee het goede voorbeeld gegeven. In het onderwijs bestaat al enige aandacht voor vaardigheden als debatteren en presenteren. In de toekomst zou ook de redenaarskunst een keuzevak moeten worden – en dan niet alleen voor de leerlingen met Grieks en Latijn in hun pakket.

Meer nog dan Rutte kan Jesse Klaver uitgroeien tot rolmodel. Hij is de eerste Nederlandse politicus die onbekommerd gebruik maakt van klassieke stijlfiguren, zoals de opsomming, de parallelie (zinnen beginnen met dezelfde woorden) en het contrast. Er klinkt kritiek dat hij Obama nadoet, maar op de genoemde stijlfiguren heeft die laatste niet het patent; die zijn tenslotte al in extenso behandeld door Quintilianus. De verdienste van Klaver is er niet minder om. Het levert het bewijs dat de lessen van de Romeinse redenaar niet gedateerd raken en dat ook de 'nuchtere' Hollander een klassiek opgebouwde speech kan waarderen.

Concurrentie komt van een nieuwkomer op het Binnenhof die het ook onder jongeren heel goed doet: Thierry Baudet van Forum voor Democratie. Als hij zijn toespraken laat redigeren door de retorisch zeer sterke Theo Hiddema, gaat Baudet nog hoge ogen gooien. Femke Halsetma laat zeker ook nog van zich horen. Als kind van Amsterdam en nu als moeder van de hoofdstad zal zij alle retorische registers open trekken om haar missie te volbrengen: de boel bij elkaar houden.

Wie er wint? De luisteraar natuurlijk. Net als in andere landen is het aanhoren van een speech niet langer een corvee, maar een opwindende ervaring. De retorica maakt al meer dan 2000 jaar deel uit van de podiumkunsten. Ook in de Lage Landen verovert die nu de plek die het verdient.

